

ban őrzik a várat. Vagyis ők nem, őrzi inkább Licskai bátyánk, a várnagy, az utolsó kuruc. Reggel hat órától késő estig a múzeumban tesz-vesz ez a keménynyakú ember: van is ám rend és tisztaság: egyetlen kard sem rozsdásodik bele a hüvelybe és a török-kori sisakok, páncélok ragyognak, mintha most készülnének beöltözni Esterházy vitéz katonái... Szomorú célzással emlegeti, hogy a multkor elvitt régi kardot a minap Kismartonban már hasztalan próbálta kihúzni. Szegénynek nem volt, aki gondját viselte volna... A falakon a családi galéria: primitív vidéki vándorpiktörök művei mellett megkapó melegségű arcképek: Miklós herceg finom arcát mintha Fragonard ecsete örökítette volna meg. Gyönyörű hollandi tájképek, egy-egy mesteri zsáner-kép tarkítja az arcképsorozatot. Itt van Morus Tamásnak ismeretlen képe, melyet az angolok újabban lefényképeztettek: nagy tüzes fekete szeméből, nyitvatartott szájából forrongó lélek árad a szemlélőre. S itt van a hercegi tiszték arcképterme: egyforma piros dalmányok, de markáns, egyéni realizmussal megfogott jó magyar fejek, erőyes, nyiltszemű katonák. A várnagynak is ragyog a szeme, mikor mutatja őket.

Mit is keres itt más náció? Lenn a korcsmában, a postán, amerre megfordulunk, csak ezt halljuk magyartól és a magyart törve beszélő svábtól: hej, de jól esik megint magyar szót hallani...

S mi idehaza, ha a Szépművészeti Múzeum remek képeiben vagy az Iparművészeti Múzeum mükincseiben gyönyörködünk, gondoljunk ragaszkodással arra a ragyogó kultúrára és környezetre, melyből idekerültek: Esterházára, mely mienk maradt, Kismartonra, Fraknóra s a többi várakra, melyek ma idegen országhoz tartoznak.

Eckhardt Sándor.

A háromszáz éves Pascal. „Élete többet ér — mondta róla valaki huszonöt évvel halála után —, mint száz kötet prédikáció.“ Bossuet, a nagy egyházi szónok, megirigyelte egyik művéért. Vallását egy kritikus „la religion de la France“-nak vallotta.

Blaise Pascal háromszáz évvel ezelőtt — 1623 június 19-én — született

Clermont-ban, Auvergne egy város-kájában.

A fancia levük, melyek buzgó ápolói minden nemzeti hagyománynak, ünnepi cikkekkal sietnek Pascal felséges alakját újra megvilágítani. Mint ember, mint tudós, mint író, egyaránt a legnagyobbak közé tartozott. Gazdag élete, alkotó gondolata és képzelete, melyek megtörhetetlen egységben állnak előttünk, mert csak különböző megnyilatkozásai nagyszerű egyéniségének, még tele vannak vitatható problémákkal, bár a Pascal-kutatás szép multra tekinthet vissza. A háromszáz éves évforduló alkalmából közölt cikkek nem kevésbé járulnak hozzá e problémák tisztázásához.

Victor Giraud (*Revue des deux mondes* 1923 jún. 1.) Pascal életét választja vezérfonálul nagyterjedelmű tanulmányában.

Alig ismerünk író, kinek szellemi alakulására a belső családi élet s neveltetése oly mély hatást gyakoroltak volna, mint Pascalra. Egyedüli tanítómestere apja volt. Mikor más gyermek még az olvasás-írás elemeit silabizálja, a korán fejlett fiú latint, görögöt tanul, de tanulmányainak e humanista iránya csakhamar háttérbe szorul, mikor teljesen magára hagyva újból fölfedezi a geometria elemeit. Pedig apja egyelőre az exakt tudományoknak még létezését is iparkodott eltitkolni előle, mert sejtette, hogy azok minden más tudomány értékét leszállítanák szemében. Nem csoda. Hiszen maga is ezeket a tanulmányokat becsülte legtöbbre — Kepler és Galilei századában vagyunk — s miután lakhelyét Párizsba tette át, a Marsenne atya körül csoportosuló kis természettudományi akadémiának szorgalmas látogatója lett. Pascal, kivel most már atya is folyton ily kérdésekről társalog, tizenhat éves korában meglepi ez akadémia tudós tagjait egy értekezésével, mely már magán viseli a genie bélyegét. Tényleg, jó sokáig a matematikai, geometriai és fizikai kérdések vizsgálatában fogja látni majd élete célját. 1645-ben oly elmerülő lelkesedéssel dicséri ezeknek igaz megismeréséhez vezető útját, akár csak kétszáz évvel később Renan a „Természettudományok jövője“-ben. De Pascal fölfedezései e tudományok területén csak újabban nyer-

tek osztatlan elismerést, mikor szakemberek őt a projektív geometria és a valószínűség-számítás első megalapozói közé sorozzák. Mint fizikust a Toricelli-kísérlettel kapcsolatos kísérletei tették híressé, de általában legtöbb tudományos gondolatának valami praktikus rugója van és sokszor gyakorlati is az értékük. Apjának, hivatása folytán, sokat kell számolnia: megszerkeszti az első számológépet; egy barátja kérdésére, ki szenvedélyes játékos, kiszámítja a játék valószínű esélyeit; a mai sörgyárak neki köszönhetik, hogy a tengelyen hintaszerűen lebillentett két karfa közt oly könnyű felvontatni a kocsi a hordót, s bizonyosan kevesen tudják, hogy Pascal eszméjének köszönhető az első omnibusz is. (Emile Picard: *P. mathématicien et physicien. La Revue de la France* 1923 júl. 15.)

Pascal szellemi alkatának általában élete végéig legjellemzőbb vonása marad, hogy az exakt tudományokon rendkívül világossá és precízzé csiszolódott gondolata állandóan, még a legelvontabb problémák tárgyalásánál is belekapcsolódik az életbe. A gondolat és stílus geometere marad azonban akkor is, mikor már elfordul az exakt tudományoktól, ezt írván 1660 aug. 10-én Fermat nevű barátjának: „Hogy őszintén megvalljam véleményemet a geometriáról, azt az emberi ész legmagasabb műveletének tartom, de egyben oly haszontalannak tudom, hogy kevés különbséget talállok egy ügyes kézműves, meg egy oly ember közt, ki csak geometriával foglalkozik... csak arra jó, hogy rajta kipróbáljuk, s nem egyszerűsmind arra, hogy gyakoroljuk is benne erőinket.“

Ezt a nagy fordulatot hosszú, kínos küzdelmek, a gondolatnak és érzésnek sok hullámválása, Pascal életének nem egy mély változása előzte meg: de gyökerei ismét csak ifjúkorába és családjába nyúlnak vissza. Mme Périer, Pascalnak Gilberte nővére, ki fivérének halála után nagy szeretettel írta meg életét, biztosít róla, hogy az apa nem győzte eléggé hangsúlyozni: „Ami a hit tárgya, az nem eshet az ész ítélete alá“. De a hit jóideig közömbösen folyt Pascal tudományos foglalatosságai alatt. Így volt ez 1646-ig, mikor apjának két barátja jön lakni

házukba, hogy lábficamodását gyógyítsák. Mindkettő egy új vallásos iránynak, az úgynevezett jansénizmusnak volt a híve, mely a XVII. század erkölcsi léhaságával és a jezsuiták alkalmazkodó kazuisztikájával szemben korának kereszténységét a hagyomány szigorú morális felfogásához akarta visszavezetni. (J. Laporte: *P. et la doctrine de Port-Royal. A Revue de Métaphysique et de Morale* külön vaskos Pascal-számában. 1923 április—június.) Ez irány megalapítója — Jansénius — Szent Agostont vallotta mesterének és tanítása főleg az üdvözüléshez szükséges isteni kegyelem Szent Agoston-i tanán alapul.

Isten az első embert a maga szeretetére teremtette. De Ádám gögje az ő saját személyét tette meg öncélnak a bűnbeesésnél. A szabadakarat igazságos büntetéseként Isten az egyszeri botlást emberi természeté és örökségéé változtatta. Innen az emberek önzése, mely a jó felé való törekvésüknek is elveszi erkölcsi értékét. Az üdvözülés feltétele az eredeti állapothoz, Isten közvetlen szeretetéhez és a minden önzést megtagadó erkölcsi jóhoz való visszatérés. De ehhez magunknak nincsen erőnk. Isten azonban kiválaszt egyes predestinált embereket, kiknek — anélkül, hogy ezt előzőleg bármiképp megérdemelték volna — megadja kegyelmét, s akiknek ez lesz az elvük: „akár eszel, akár iszol, bármit is tégy, mindent Isten dicsőségére tegyél“. A szeretetben egyesülnek Istennel.

Ezeket olvasta Pascal azokban a jansénista könyvekben, amelyeket apja barátai adtak kezébe. A gondolat rideg szigora, szinte geometriai logikussága meglepte és meghatotta. A Pascal-kutatók ezt hívják „Pascal első megtérésé“-nek. Hamarosan megnyeri a jansénizmusnak hűgát, Jacquelinét is. Ezt a bájos leányt, kinek leveleiből egy rendkívül mély és vonzó egyéniség bontakozik ki, csak nemrég az udvar szeretete rajongta körül. Játsszik amatőr gyermekdarabban s játékaival visszaserzi apja számára a miniszter elvesztett kegyét. Verseiért mint valami kis csodát ünnepelik. S mindent odahagyja Isten szeretetéért. A női szív kitartó, örök lobogásával rajong új hitéért. Előbb visszavonul a Port-Royalba, majd apja halála

után belép a rendbe. Az ő testvéri szeretetének igen nagy hatása volt Pascal szellemi fejlődésére.

Pascal lelkét azonban egyelőre még nem tölti be új hite és Isten kegyelme egészen, sőt az 1647—52-ig terjedő évek új korszakot jelölnek életében. (E korszakoknak és az újabb Pascal-irodalom eredményeinek világos áttekintése Alfred Rebellian cikke: *La figure religieuse de Pascal. Revue Bleue* 1923 júl. 21, aug. 4.) A nála hat évvel fiatalabb Roannez herceg és a maga korában híres, művelt világi, Méré lovag társaságában keresi az élet örömeit és szórakozásait. A színház, játék, utazás, az emberek érdeklik, s a szerelem szenvedélyéről ír: „Az ember öröme születt: érzi, s ez elég bizonyíték. Rendeltetését követi tehát, mikor magát a szórakozások karjaiba veti.” (Pierre Vignié: *Pascal et les Mondains. Mercure de France* 1923 júl. 1.) Ugyanekkor azonban geometriai és fizikai kérdések megoldása is izgatja, ekkor foglalkozik a Toricelli-kísérletekkel és a kúp-szeletek problémájával. Viszont ha 1648-ban nővéreihez írt leveleit olvassuk, ha meghallgatjuk vigasztaló szavát apja halálakor (1651) — „Nem halála percében vesztettük el apánkat. Már akkor vesztettük el, amikor a keresztség által belépett az Egyházba”, mert atólfogva Istené volt —, ha megérezzük Pascal lelkét csodálatos „Könyörgésében a betegség jó felhasználásáért”, a szenvedés e meleg költeményében: megértjük, hogy a hit jansénista csirái melegszenek a tudományos foglalkozás és az élveteg szórakozás-keresés hótakarója alatt.

Pascal betegsége (valószínűleg a tuberkulózis egy formája, meg idegbaj) tizennyolc éves kora óta folyton súlyosbodott. Carcavi 1659-ből azt írja, hogy ez „erőinek csökkenésében és általános levertségben nyilvánul”. Húga aggódik érte és fájjalja, hogy „az, aki a világ hiúságát megismertette vele, most maga elmerül benne”.

De ez nem tartott soká. 1654 szeptemberében meglátogatja Jacqueline-t és bevallja: egy év óta utálja mostani életét. November 23-án pedig meglepi az isteni kegyelem, az ihlet éjjele. Néhány szóval papírra veti ezt a legbensőbb, lángoló élményt. A cédulát kabátjába varrja,

hogy mindig nála legyen. Csak halála után találták meg:

„...Körülbelül este fél tizenegy-től csaknem éjfélt után egy félig Tűz... Abrahám Istene, Izsák Istene, Jákob Istene; nem a filozófusoké és tudósoké. Megismerés, bizonyosság, érzések, meglátás... béke... öröm, vígság, örömkönyvek...” Az öröm könnyei egyúttal a bánatái is eddigi élete miatt. A cédula szaggatott negyven sora az emberi életnek egyik legmélyebbről főlszakadó költeménye.

Sainte-Euphémie testvér — az ő Jacquelineje — segíti jószándékában. A Port-Royalba vonul vissza, hol résztvesz a kolostor ájtatosságában, bár lelki igazgatójával még vitatkozik, kedvenc filozófusának, a szkeptikus Montaignenek érveit forgatva. Húga meg is rója, hogy „a világ hiú örömeit és szórakozásait csak józanabb és megengedettebb szellemi tornával cseréli föl, ahelyett, hogy örök sírással tenné jóvá”. Nemsokára a lemondás és askézis cselekedeteiben leli örömét.

A jansénistákra azonban ekkor rossz napok jártak. Bizonyos Nicolas Cornet öt tételt szedett ki Jansénius munkájából, melyeket a Szentszék 1653-ban elítélt. Erre a Port-Royal nevében Arnauld — egyik legkiválóbb képviselőjük — csak annyit felelt, hogy ő is elítéli az inkriminált öt tételt, csakhogy sehol sem találja őket Jansénius munkájában, az „Augustinus”-ban. (Szó szerint nincsenek is benne, de Bossuet szerint is a mű velejét tesszik.) Erre összegyűltek a Sorbonne teológusai, kik Arnauld elítélését kívánták, és — természetesen anélkül, hogy az Argumentusból idézni tudták volna — kijelentették, hogy az isteni kegyelemre vonatkozó öt eretnek tétel csakugyan benne van Jansénius munkájában.

A jansénistáknak nem maradt egyéb hátra, mint a közvéleményhez föllebezni az egyetem határozata ellen. 1656 jan. 27-én meg is jelent egy kis röpirat: „Levél egy vidéki baráthoz a jelenlegi sorbonne-i viták ügyében”, melynek haterző példányát egyszerre szétkapkodták. Az egyetem doktorai még vitatkoznak, de a közönség már mulat rajtuk. Örül, milyen kristálytisza logikával állítja be a szóbanforgó kérdést Montalte levele, mily finoman

találnak vágásai, milyen maró gúnyjal tapint rá az elvekre takarózdó emberi gyöngeségekre: az őt tételt senki sem tudja megmutatni, de azért benne vannak Janséniusban, mert a Sorbonne doktorai így akarják.

A párizsi barát azután sorra járja a jezsuitákat, molinistákat, jakobinusokat, új-tomistákat, jansénistákat, hogy végre tisztá képet nyerjen az isteni kegyelem sokat vitatott kérdéséről. Csak jobban belezavarodik. Szeme fölnyílik: teológusok vitái ezek és nem teológiai viták!

Az első levél után sűrűn következnek a továbbiak. A levélíró most már egyenesen hadat izen a jezsuita morálnak, a kazuisztikának, mely — véleménye szerint — a kor romlott társadalmához szelidíti a keresztény erkölcsöt és módot keres arra, hogyan bocsáthatná meg az emberi gyöngeséget, hogy az jól érezze magát az egyház kebelén: „Párnát tol a bűnös könyöke alá.“

Montalte ad absurdum vezetí a kazuista okoskodást. Azt olvasva, hogy a bűn nem is bűn, ha a bűntudat hiányzik belőle, az erkölcsi érzék teljes eltompulásáig megrögzött bűnösre gondol és fölkiált: „Rászedte az ördögöt, mert egészen karjaiba vetette magát!“ Jansénizmuson nevelkedett szigorú erkölcsi felfogását szegezi szembe az ilyen kazuista okoskodásokkal: „Isten gyűlöli és megveti a bűnösöket, ugyanarra, hogy haláluk óráján, mikor legnyomorultabbak és legszomorúbbak lesznek, az isteni bölcsesség gúnyjal és kacagással fogja kísérni bosszúját és dühét, mellyel az örök kínokra taszítja őket.“ A Miserere dallama hiányzik ezekből a szenvedélyes, szeges korbáccsal hadakozó levelekből.

Senki sem tudta, kit rejt a Montalte álnév. De mindenki csodálta finom, erőteljes gúnyját, mely könnyű mozdulattal rátapint a sebezhető pontra. Csodálták mély erkölcsi meggyőződését, mely éppúgy megtalálja a megbotránkozást, mint a benső hit őszinte hangját. Csodálták a komollyal mindig határos komikum gazdag buzogását, fantáziájának teljességét, mely az embert és jellemét gesztusába, szavába tudja mintázni; bámulták a kompozíció tömör kerekességét, a stílus kristály-

tisztaságát, mellyel „a világ legzavarosabb ügye“ is világossá varázsolódik, s mely drámai mozgalmassággal tud „elbeszélni, anélkül, hogy elbeszélne“. A francia próza olyan tetőpontot ért el vele, melyen talán máig sem emelkedett felül. (V. ö. Paul Sunday: La Rhétorique de Pascal. *Revue de France* 1923 július 1.)

A tizenyele levélnek, melyeket „Provinciales“ néven ismer az irodalomtörténet, Pascal volt a szerzője. A tizediket már tízezer példányban kellett nyomtatni, némely levélnek pedig hat-hét kiadása is ismeretes. A jezsuiták lepecsételik a Port-Royal nyomdáját, könyvtársainál házkutatást tartanak, röpírtokkal és könyvvel felelnek a levelekre, de sem megjelenésüket, sem óriási hatásukat nem tudják megakadályozni. Pascal pedig ezalatt többször változtatja lakását, hogy a „Montalte“ titkát megőrizhesse. Az anyagot jansénista barátai hordják össze részére (ő maga a vallásos kontroverziák irodalmában nem bírt valami nagy tájékozottsággal), miért is egyik segítőtársa, Nicole, „kagyló-gyűjtögető“-nek nevezte. Nem érezte meg, hogy az anyagba csak a forma, a megírási művészet lehel lelket. A beszélgetésekből, a számára kiírt citátumokból, a részére hozott könyvekből csak Pascal írhatta meg a „Provinciales“-t. Teljes objektivitást azonban ne keressünk nála. Pascal plamflettet ír, nem történelmet, s ha egyes kazuiták hibáit a kazuisztikára, egyes jezsuiták tévedéseit a jezsuita-rendre általánosítja, ne siessünk művét Chateaubriand-nal „halhatatlan hazugság“-nak bélyegezni. Az író mértéke nem a történeti igazság, hanem saját őszinteségének egyénibb igazsága.

Más kérdés azután, hogy a „Port-Royal íródeákja“, ki oly ékes tollal védte a jansénizmus ügyét, csakugyan szívvel-lélekkel, minden gondolatában jansénista volt-e?

Pascal már a Provinciales éveiben, sőt valószínűleg előbb is arra gondolt, hogy könyvet ír a keresztény hit védelmére. Eletének utolsó éveit szinte kizárólag ez a munka foglalja el. Mióta kis unokahúgának szembaja Krisztus töviskoronájának egy Port-Royalban őrzött tükéje érintésétől meggyógyult, hite

csak erősödik. 1658-ban ugyan, egy fogfájós éjjelen, szinte akarata ellenére megoldja még a cikloid problémáját, csakhamar azonban mindenről lemond, ami nem a Hit és Isten közvetlen szolgálata.

Súlyosbodó betegségtől kínozva, kezeügyébe eső kis papírdarabkákra jegyzi gondolatait, melyeket hitvédő munkájában akar fölhasználni. Hosszabban már csak az atheisták meggyőzésére a „Fogadás“-t, és saját vallásos szeretetének kiélésére az ihlet meleg levegőjében termett „Jézus misztériumá“-t írja meg. Halála után összegyűjtött gondolatai, meg e két művecskéje a vallásos gondolkodás és érzés gyöngyei. (Henry Bremond: Pascal et le Mystère de Jésus. *La Revue de France* 1923 jún. 15.)

Bizonny, hogy a Gondolatok vallásfilozófiája továbbfejlődést és egyéni mélyülést jelent a „Provinciales“ után. Vannak, akik e változásban jansénista tantól való elhajlást látnak és ennek előjeleit már a Provinciales-ban is föllelik. (M. Blondel: Le jansénisme et l'anti-jansénisme de Pascal. *Revue de Métaphysique* id. szám), mások a „Pensées“-t is jansénista munkának vallják (J. Laporte id. cikke). Annak a pártszellemnek azonban, mely a „Provinciales“-t fűti, itt nem találjuk nyomát. Ha a jansénista ideák nem szűnnek is meg hatni reá, itt már csak keresztény ő, ki az atheizmus és epikureizmus ellen küzd és aki, mikor egy szegény leányt meg akar menteni az erkölcsi romlástól, bátran rábízta a Saint-Sulpice papjaira. Kétségtelen az is, hogy a Gondolatok életfelfogása és hite teljesen egyéni sajátja a jansénizmuson nevelkedett Pascalnak.

A kiindulópont sötét, pesszimista. „Isrerd meg ember, milyen képtelenség vagy te.“ Isteni szikra, nyomorult sárban; „a természet leggyöngébb nádszála, de gondolkodó nádszál“. „Az ember a nyugalmat keresi, mikor valamely akadályal küzd; ha meg legyőzte azt, elviselhetetlenné lesz számára a nyugalom... Sőt ha az ember mindenfelől biztonságban lenne, ...az unalom akkor is sietne feltörni a szív mélyéből, hol ősi gyökerei vannak, s kérgével átjárná a lehet.“ De ha az ember mindig romlásban élt volna, nem lehetne fogalma az igazságról

és boldogságról... Hogyan emelkedhetünk föl ezekhez? „Magadban hiába keresed, óh ember, nyomorúságod orvosságát.“

Megismerni annyit tesz, mint keresni. A semmiben sem bizonyos szkepticizmus és a mindent tudni akaró dogmatizmus (Descartes) egyaránt elhibázott filozófiai iskolák Pascal szemében. (J. Chevalier: La méthode de connaître d'après Pascal. *Revue de Métaphysique* id. sz.) Szisztémája csak Istennek lehet; mi az igazságot meg nem hódíthatjuk, csak megközelíthetjük. A megismerésnek két módja van: az okoskodó ész és az intuitív „ész“. Az utóbbival ismeri meg például a geometria azt, hogy a térnek három kiterjedése van, mit az ész be nem bizonyíthat. A próféták is belső, közvetlen érzélemmel, nem érvek által ismerik meg Istent. „Az ész utolsó lépése annak beismerése, hogy számtalan dolog túlhaladja képességeit.“

A megismerés két formája közül tehát az utóbbi a magasabbrendű, mert közvetlenül a hithez és az eljövendő dicsőséghez vezet. Akárcsak a modern francia filozófust, Bergson hallanók: „Adná Isten, hogy mindent ösztönünkkel és érzésünkkel ismerhetnénk. De a természet megtagadta tőlünk ezt a jótétéményt, sőt csak nagyon kevés ily ismeretet adott: a többi csak okoskodás által szerezhető meg.“ Az igazi megismerés az isteni megismerés a szeretetben. Az okoskodás ezt csak előkészítheti, de maga nem vezet el hozzá. Az észhit csak emberi, nem vezet az üdvösségre... De ha a szívbéli megismerés a legmagasabb, egyszersmind a leghomályosabb is. Közvetítője az Isten-ember: Jézus. Megismerni annyi, mint keresni, de a keresés már egyszersmint megismerés. Az élet egyedüli célja: Isten.

S így halt meg Pascal. Élete végén szinte mindenét elosztogatta a szegényeknek. Betegyágn szenvedései közt is cilicium övezi testét. Már folyékony ételt is alig tud magához venni, de valami nagy alázattal és megnyugvással türi kínjait s nem habozik maga el-elhagyni házat, csakhogy egy könyörületből befogadott szegény, beteg családot ne kelljen zavarnia. S milyen meleg erkölcsi szíjjal szól hangja halálos ágyáról: „Helytelen, hogy valaki

hozzám ragaszkodjék, tegye azt bár örömmel és önkényt. Megeselnám azokat, akikben kedvet keltenék rá, mert senkinek nem vagyok célja és nincs miből őket kielégítem. Nem állok-e közel halálomhoz? Így tehát ragaszkodásotok tárgya meghal . . . bűnös vagyok, ha szeretetet keltetek magam iránt . . . mert élteteket arra

kell fordítanotok, hogy Istenhez ragaszkodjatok és őt keressétek."

Ezzel a fölséges gyöngédséggel halt meg harminckilenc éves korában az emberiség egyik legkiválóbb tudósa, legkitünőbb gondolkodója. Élete oly tökéletesen fölépített műremek, akárcsak egy geometriai értekezése, egy „Provinciale“-ja vagy „Gondolata”.

Kastner Jenő.